

I. k. I. *Telgy*: Solon adótorvényéről. 20 f. — II. *Telgy*: Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. 20 f. — III. *Tarkányi*: A legújabb magyar Szentírásról. 40 f. — IV. *Szász K.*: A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. 20 f. — V. *Toldy F.*: Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladata. 20 f. — VI. *Vambéry*: A keleti török nyelvről. 20 f. — VII. *Imre S.*: Geleji Katona István főleg mint nyelvész. 60 f. — VIII. *Bartalus*: A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Hangjegyekkel. 1 K 20 f. — IX. *Toldy*: Adalékok a régebbi magyar irodalom történetéhez. 1 K 20 f. — X. *Brassai*: A magyar bővített mondai. 40 f. — XI. *Bartalus I.*: A felsőaustriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. 40 f. (1867—1869.)

II. k. I. *Mátray G.*: A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codexről. 20 f. — II. *Szász K.*: A tragikai felfogásról. 40 f. — III. *Joannovics*: Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. 40 f. — IV. *Finády*: Adalékok a magyar rokonságtudomány szók értelmezéséhez. 40 f. — V. *Telgy*: Solomos Dénes költeményei és a létező gőgös néprövel. 40 f. — VI. *Zichy A.*: Q. Horatius satirái. 40 f. — VII. *Toldy*: Újabb adalékok a régebbi magyar irodalom történetéhez. 80 f. — VIII. *Gr. Kuun G.*: A sémi magánhangzók és megjelölések módjairól. 40 f. — IX. *Szilágyi*: Magyar szófejtetések. 20 f. — X. *Szennyey S.*: A latin nyelv és dialektusai. 60 f. — XI. *Szilágyi Aron*: A defferek. 40 f. — XII. *Szövevényi J.*: Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. 20 f. (1869—1872.)

III. k. I. *Brassai*: Commentator commentatus, Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázó utján. 80 f. — II. *Szabó K.*: Apáczai Csérei János Baresai Akos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. 20 f. — III. *Szabó I.*: Emlékbeszéd Bitmitz Lajos felett. 20 f. — IV. *Vadnai*: Az első magyar társadalmi regény. 40 f. — V. *Finády*: Emlékbeszéd Engel József felett. 20 f. — VI. *Barna F.*: A finn költészetéről, tekintettel a magyar ósköltészetre. 80 f. — VII. *Riedl S.*: Emlékbeszéd Schleicher „gost, külső I. tag felett. 20 f. — VIII. *Dr. Goldzicher I.*: A nemzetiségi kérdés az araboknál. 60 f. — IX. *Riedl S.*: Emlékbeszéd Grünm Jakab felett. 20 f. — X. *Gr. Kuun G.*: Adalékok Krim történetéhez. 40 f. — XI. *Riedl S.*: Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. 40 f. (1872—1873.)

IV. k. I. *Brassai*: Paraleipomena kai diorthomena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneide II-ik könyvéről különös tekintettel a magyarra. 80 f. — II. *Balint G.*: Jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. 40 f. — III. *Bartal A.*: A classica philologia és az összehasonlító árja nyelvudományának mivolese hazánkban. 80 f. — IV. *Barna F.*: A határozott és határozatlan mondatról. 40 f. — V. *Dr. Goldzicher I.*: Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletre hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. 40 f. — VI. *Hunfalvy P.*: Jelentések: 1. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. — II. *Budenz J.*: A németországi philologok és tanfőnök 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. 30 f. — VII. *Fogarasi J.*: Az új szók. 30 f. — VIII. *Toldy F.*: Az új magyar orthologia. 30 f. — IX. *Barna F.*: Az ik-es igékről. 30 f. — X. *Szavvas G.*: A nyelvújításról. 30 f. (1873—1875.) — V. k. I. *Barna F.*: Nyelvészkező hajlamok a magyar népénél. 50 f. — II. *Brassai S.*: A neo- és palaeologia ügyében. 60 f. — III. *Barna F.*: A hangnyelvről a magyar nyelvben. 60 f. — IV. *Ballagi M.*: Brassai és a nyelvújítás. 30 f. — V. *Szász K.*: Emlékbeszéd Kriza János I. t. felett. 50 f. — VI. *Bartalus I.*: Művészet és nemzetiség. 40 f. — VII. *Telgy I.*: Aeschylus. 1 K 60 f. — VIII. *Barna F.*: A mutató névmás hibás használata. 20 f. — IX. *Imre S.*: Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve. 1 K 20 f. — X. *Arany L.*: Berczy Károly emlékezete. (1875—1876.) — VI. k. I. *Mayr A.*: A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben. 20 f. — II. *Balint G.*: A mandsuk szertartásos könyve. 20 f. — III. *Dr. Barna I.*: A rómaiak satirájáról és satiráiról. 40 f. — IV. *Dr. Goldzicher I.*: A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. 1 K. — V. *Szász K.*: Emlékbeszéd Jakab István I. t. felett. 20 f. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. *Szilágyi I.* II. *Vassary K.* III. *Révész I.* 1 K 20 f. — VII. *Bartalus*: Emlékbeszéd Mátray Gábor I. t. felett. 20 f. — VIII. *Barna*: A mordvainak történelmi viszonyairól. 40 f. — IX. *Telgy*: Eranos. 40 f. — X. *Joannovics*: Az ik-es igékről. 80 f. (1876.) — VII. k. I. *Barna F.*: Egy azavazat a nyelvújítás ügyében. 1 K. — II. *Budenz J.*: Podhorazky Lajos magyar-síni nyelvhasználtása. 20 f. — III. *Zichy A.*: Lessing. 40 f. — IV. *Barna F.*: Kapcsolat a magyar és szomol

BHAGAVADGÎTÂ

IRTA

KÉGL SÁNDOR

1. TAG

Felolvasatott a M. Tud. Akadémia 1908 márczius 23-iki ülésén

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1910

MAGY. AKADEMLA
KÖNYVTÁRA

Bhagavadgitá.

Mély értelmű, fenségesen szép megnyilatkozása a vallásos bölcselkedésre hajló ind szellemnek az «Isteni Ének», a *Bhagavadgitá*. E költemény a *Mahábháratának* egy epizódja.

A nagy ind hősköltemény a maga száz és néhány ezer verssorával évek munkáját rója arra, a ki azt teljességében ismerni kívánja.*) Hamisítatlan hindu szellem hajtása ez óriás fa, mely lomb, száraz ág és virág sajátos vegyülete.

Egy mare magnum: vallás, bölcsészet, jogtudomány, erkölestan, mythologia. Az eredeti legenda szinte elvész a sok lazán összefüggő epizód között. Igen helyesen mondja a dán indológus, a boldogult SÖRENSEN, a ki az első nagyobb monographiát írta róla, hogy ez a költemény nem csupán az ind, hanem az egész világirodalom egyik legterjedelmesebb műve.**)

Nyolcz-akkora, mint az Ilias és Odyssea együtt véve. De ha valaki egyszer áthatolt ezen a rengetegen, elmondhatja, hogy tiszta képet alkotott magának a középkori ind világról. Szinte beleszédül a néző az elebe táruló csodálatos kép szemlélésébe.

Fantasztikus alakú istenek, aszkéták, szentek, a kik csodátevésben versenyeznek az égiekkel, harczosok, fejedelmek vonulnak el előtte: lég, föld bizzar szellemei. És közben hallgatja az őserdők mélyén, a nagy rengeteg esendjében elmélkedő bölcs remetek istenien tisztult magasröptű életbölcséletének örök igaz-

*) Magában a *Mahábháratában* 100,000 verssorra van számítva a költemény terjedelme. *Ekam śatashasvanti nānuṣṭu pratisṭhitān, Mahābhārata an epic poem.* (Kalkutta, 1834.) I. köt. 5. l. I. 105.)

**) Det vidtløftigste vaerk af den Indiske Literatur og uden tvivl et af de vidtløftigste, som nogensinde ere fremkomne, er de umådelige episk digt *Mahābhārata. Om Mahābhārata's Stilling i den indiske Literatur.* (Kopenhága, 1883.) I. l.

ságait. A világ egyik legérdekesebb népének életfelfogására szór fényt ez az encyclopædiaszerű eposz. Az ind gondolatmenetet, izlést jobban jellemző valamit elképzelni is bajos. Jól mondja ezért PAVOLINI, hogy mint egy óriás szingazdag képben látjuk itt a régi indek egész életét.*) Igazi ind költemény a *Mahābhārata*, a hindu szellem minden tulajdonságát feltaláljuk benne. Szertelenség, formátlanság, gazdagság jellemzik. Hasonló az ind építészethez, mely csak úgy kéjeleg az egymás tetejébe halmozott diszben, ezirádákban, harmonikus összehatásra, symmetriára ügyet se vetve.

Ép ilyen e heterogén elemékből összetákolt, de mégis impozáns óriási méretű hősköltemény. Igazság szerint azonban, mikor a *Mahābhāratáról*, mint eposzról beszélünk, meglehetősen tag értelemben kell ezt az elnevezést vennünk. Egy költeménynek helyesen alig nevezhetjük, mert egy egész irodalmat képvisel.

Az alap, melyen ez a nagy épület felépült, a mag, mely köré az idők folyamán réteg rétegre rakódott, a tulajdonképpeni *Mahābhārata*, a nagy Bharata-háború története. A kuruk királyi házában kitör a viszály. A véres testvérhárcban az ő *Kuru* nemzetség, vele a *bharaták* családja közel jut a megsemmisüléshez.

Itt valószínűleg történelmi eseménnyel van dolgunk, bár a *Mahābhāratán* kívül nem leljük ez események nyomát. Ez ősrégi monda mellé sorakoztak idővel a vele több-kevesebb összefüggésben levő költemények, mondák, valamint idegen legendacyklusok töredékei, melyeknek a *Mahābhāratához* semmi közük. Az eposz mai alakján nem érzik meg egy költői kéz rendező munkája. Sokan dolgoztak rajta századokon át. Mert eredetileg, mint az magában az eposzban is el van mondva, a páurāpikáknak nevezett szüták reczitáltak és jegyezték fel azt újra meg újra,**) természetesen sokat változtatva rajta. Később

*) Tutta la vita degli antichi Indiani gli si presenta innanzi agli occhi, come in un immenso quadro dalle tinte vivaci e variatissime. *Mahābhārata episodi scelti e tradotti*. (Milano, 1902.) *Introduzione* VII, 1.

**) In the epic itself the Sūtas called páurāpikas are recognised as the re-writers and reciters of the epic. They probably took the epic legends and arranged them in order for the popular recitation, which is also

jogászok, bölcsesek, theologusok mindannyian saját felfogásuk, belátásuk szerint módosították, át meg átgúrták a szöveget. Nincs az a philosophiai rendszer, mely nyomot ne hagyott volna rajta.

Az ősrégi királyok, hősök eredeti mivoltukból ki vannak vetköztetve. Hiányzik nálok az eposzi naivság. Beszédjük didaktikus színezetű. Találón mondja ezért HOPKINS, hogy a *Mahābhārata* mai alakjában «less a tale than teaching» (*The Great Epic of India*. 368. l.).

Szónokol, oktat ott mindenki, «az így szólt», «így beszélt», «mondotta erre» sűrűn követik egymást, ez az összekötő kapocs. Mert a *Mahābhārata* lapjain praedominál a beszéd. WINTERNITZ, a legújabb ind irodalomtörténet írója szerint, ez kétségtelenül régies vonás.*) Indiában, mint köztudomású, a hadi kaszt mellett a papi kaszt, a brahmánok kultiválták az irodalmat leginkább. Vallásbölcészeti eszméikkel igyekeztek át meg átítatni a népszerű mondákat, a bárdok (szüták) enekelte hőskölteményeket, hogy közelebb férközzenek a nép lelkéhez. Természetes tehát, hogy az ő kezök munkája olyan szembeötlő.

Ez átalakításokat azonban jobbra a fejedelmek szolgálatában álló házi papok, a *purohiták* végezték. Ezek közelebb állottak a világiakhoz, mint a védák tudományában náluknál jártasabb más tudós brahmánok. De a népre hatni, gondolkodása módját tetszésük szerint irányítani nem kevésbé törekedett a kolduló barátok, remeték s egyéb aszketák serege. S talán még közelebb férközött a nép szívéhez.

Tény az, hogy az ember és minden élő lény iránti szeretettől áradó szelid aszkéta-költészet elég gazdagon van képviselve a *Mahābhāratában*.**) Az így beleoltott vallásos elem

recognised when, priests recite the Mahābhārata at the assemblies of warriors. HOPKINS: *The great Epic of India*. (New-York, 1902.) 369. l.

*) Es ist gewiss ein altertümlicher Zug des Mahābhārata, dass es fast durchwegs nur Reden enthält. *Geschichte der indischen Litteratur*. (Lipsze, 1908.) 270. l.

**) Hyen például a vadász és a galambpár megható története (XII. 143—9), mely az önteláldozás és vendégszeretet netovábbját illusztrálja. «Avtor nasego razszkaza, úgymond Kosszovics, imjel v vidu obraszniiti szivym primjerom pravila gosztjepsimsztva kak ponimalo jego»

nagyban növelte a Mahábhārata tiszteletét. Mi a Mahábhārata a hindu embernek, remekül kitűnik az éposz előszavából: „Mint a hogy a vaj a tejfelék közt, a brahmán az árja népnél, az aranjákák a védákban, a nektár a gyógyszerek között, a tenger a vizek körében s a tehen minden négylábú állatok között a legjobb, úgy legjobb az *itihászák* (epikus történetek) közt a *Mahábhārata*. A ki a Mahábhāratát egyszer hallotta, az mást többé figyelemreméltónak nem talál. Miként az, a ki a kokila (az indiai kakuk, költészetben a. m. fülemile) hangját hallotta, nem fogja kedvelni a varjú káromlását. Minden büntől, legyen az tettben, gondolatban, szóban elkövetve, megtisztul az ember, a ki e költeményt hallotta.*)

Lehet-e ennél ékeesszólóbban dícsérni? A *Mahábhārata* költői becséről szólni nehéz. A költemény kompozíciója sem egységes. Vannak remek szép költői részletei, de sok helyen szörnyen unalmas. Számosan ezért az indológusok közül is, mint például a francia HENRY VICTOR, rettenetesen száraz olvasmánynak tartják. HENRY azt mondja, hogy kegyetlenül egyhangú költemény, még kis adagokban olvasva is. Egy-egy szép lendületes rész akad itt-ott, megkapó, hangulatos versek, de ezek vajmi ritkák.

Az örökös jambusok álmos egyformaságban sor sor után, szó szót követve. Sehol a rhythmus jóleső változata. Egy pár szó prózában jelzi, hogy ki vette át a szót, ez az egész. Milyen messze vagyunk a védák lendületes nyelvezetétől, gazdag változatosságától, a rhythmus szépségétől, tökélyétől, melyet később még tovább fejleszt a középkor raffinált költészete. Mintha a szellemi fejlődés dús korszaka a formaszegénység kora lett volna.**)

unesenie drovnikh brāhmanov. *Legenda ob okhotnikh i czarje golubej.* (Szent-Pétervár, 1859.) VI. l.

*) Navanitam yathādadhne dvipadām brāhmaṇo yathā

Araṇyakarṇi ca vedobhya ścauśadhībhyo' mṛtaṇi yathā.

Mahābhārata. (Kalkutta, 1834.) I. 10. l. I. 256.

**) Que nous sommes loin de la fougue et de la variété lyriques du Vēda, de la richesse rythmique que développera plus tard la poésie raffinée du moyen âge! Il semblerait que l'âge de l'opulence effrénée du développement eut été celui de la pauvreté de ses formes. *Les Littératures de l'Inde*. (Paris, 1904.) 129. l.

Tény az, hogy a nyugati laikus olvasó bizony belefárad, míg a sok ezer *sloka* végére eljut. De közbe-közbe mindenesetre a valódi ihletett költészetnek nem egy üde zöld oázisára bukkan. Lehetetlen, hogy a ki ért a költészethez, ez által ne érezné magát teljesen kárpótolva.

Természetesen akadhat elég olvasó, kit a sok kitérés keletlenül érint, széperzéket bántja a laza összefüggés az egyes részek közt, melyeket némelykor csak egy hajszál tart össze. A hindu nem törődik vele, ha érdekesek ezek a digressiók. Olyan ő e tekintetben, mint nyugat népei közt az angol, nála is a „food for thought” a fő. A tartalom, az isteni megnyilatkozás a lényeges. A *Mahābhārata*t csodálta a brahman, a ksatrija, csodálta a nép és csodálja azt a hindu napjainkban is.

A *Mahābhārata*t és a *Rāmājānāt* ismerik a hinduk vallásos tartalmuk kedvéért, de sokan csak egy bizonyos fokig. Mert találkozunk külföldben egészen művelt fiatal hinduk, kik e költemények igazi tartalmával, a részleteket értve, nincsenek tisztában. Pedig a hit nem hiányzik bennök, ők is tisztelettel veszik kezökbe e könyvet, de már fáradságot nem vesznek magoknak azt elejétől végig olvasni.

Mind a két éposz le van fordítva már angolra és a nevezetesebb indiai élő nyelvekre.*)

De ha egyes epizódok kikerültek is figyelmöket, nagy vonásokban ismeri minden hindu a tartalmukat. A brahmánok bejárják a vidéket és elreczitálják a szent költeményeket a népnek. Összegyűl a nagy hallgatóság: férfi, nő, gyermek és hallgatja áhitattal, mint olvassa a szent szanszkrit verseket a brahmán és várja ifjú es öreg, míg a szent sorok magyarázására kerül a sor.

Gyakori eset, hogy ilyen felolvasásokat nagy szertartások, vallásos formalitások kíséretében tartják meg. Nap-nap után összegyűl a tömeg, visszafojtott lélekzettel, soha nem lankadó

*) Az egyedüli teljes angol fordítása a *Mahābhārata*nak, a lelkes hindu tudós PRATAP CSANDRA RAJ nagy munkája. (Kalkutta, 1886–96), 7 köt., mely prózában adja a nagy époszt, nem egészen megbízható. V. öt *Deussen Vier philosophische Texte des Mahābhārata*. (Lipsee, 1906.) Vorwort. VIII. l. Ugyanezt mondhatni *Manmatha Dutt* megjelenőben lévő, szintén prózái angol interpretációjáról.

érdeklődéssel hallgatni a régi történeteket s a belőlük leszűrt morált, melyet a pandit bölcsesége nyújt épülésükre. Ez így volt régente is. A nagy éposz utolsó könyvében szó van a költemény recitálásáról. Ez a felolvasás rendszerint négy hónapig tartott. A felolvasó papot *vācaka* vagy *paṭhakanak* nevezték.¹⁾ India sok millió lakosa még most is régi époszaiból veszi követendő mintaképeit.²⁾ És ha elgondoljuk, hogy India kétszáz millió lakosának mit jelent ez a könyv, fokozott érdeklődéssel vesszük kezünkbe a nagy éposz hatalmas kötetét.

A kules az, mely felnyitja előttünk egy régi kultúrnép egész benső lelki világát. Egy könyv, mely sok századon át tanított, szórakoztatott, vigasztalt egy nagy népet, egy óriási mű, melynek minden szava színarany igazság a hindu olvasónak ma is. Legtöbb joggal mondhatjuk ezt a *Bhagavadgītáról*, az »Isteni Ének«-ről, melynél szentebb részlete nincsen a nagy hőskölteménynek. Ez a legkedveltebb és leghíresebb. Akad akárhány ember Indiában, a ki minden sorát betéve tudja. Szent könyve a *Bhagavata* szektának, de szívesen veszi kezébe minden hindu az áhitat óráiban.

Avantivarmánról, a kasmiri királyról beszéli a történetíró (*Kaṭhāna* a *Rāḍsa tarangini* szerzője), hogy halála órájában felolvastatta magának az egész »Isteni Éneket« és nyugodtan hajtá fejét az örök nyugalomra. De nem ő volt az egyedüli, a ki végperezeiben vigaszt merített belőle.³⁾ Túlzás nélkül állíthatni, hogy ez Indiában a legtöbbet olvasott szanszkrit könyv. Először 1809-ben jelent meg nyomtatásban Kalkuttában, azóta nem múlik el év, hogy újabb meg újabb kiadást ne érne. A péciny gyémánt kiadástól a hatalmas félióg mindenféle alakban kapható. Fordításainak, kommentárainak száma légió.

Ardsuna és *Kriṣṇa* híres párbeszéde a *Bhagavadgītá*.

¹⁾ Hopkins: *The Great Epic of India*. (New-York, 1902.) 363—4. l.

²⁾ To this day a considerable proportion of the people of India order much of their lives upon the models supplied by their venerable epics. CAMPBELL OMAN: *The Great Indian Epics*. (London, 1899.) 9. l.

³⁾ Az 1865-ban elhunyt JAGANNATH SUNKERSETTRől mondja GARCIN DE TASSY: «Lorsqu'il se sentit près de sa fin, il voulut qu'on lût en sa présence le Bhagavat gita». *La langue et la littérature hindoustani* (Paris 1874) 301. l.

A *Mahābhāratában* van több ilyen vallásos bölcséleti párbeszéd; szépségre és tartalomra nézve azonban egy sem mérkőzik vele.

A *Bhagavadgītá* theista irányú költemény. Magának *Viṣṇu* istennek ajkairól hangzanak a szent igék. *Viṣṇu* egy hős képében szállott a földre; *Viṣṇu* magasztos tanokat hirdet, szeretetet, önmegadást és kötelességtudást követel a hívőtől.

Az istenfelő embernek viszont jutalmul örök életet ígér; egyesülést, egybeolvadást a legfőbb lénnyel.

De a theista felfogás koránt sínes túlsúlyban a *Gītában*. A költemény mai alakjában át meg át van szöve a pantheista eszmékkel. Majd úgy állítja elénk magát *Kriṣṇa*, mint egyedüli Urat, a ki az egész földet, mennyet teremtette minden élő lénnyel együtt; majd meg a *védānta* tanait nyilatkoztatja ki a kozmikus illúziót (māyā) s az ember legfőbb céljának mondja lerázni a föld salakját s az élet csaló illúzióját messze dobva magától, Brahmanná lenni. Ilyen helyein a *Bhagavadgītá* a neutralis elvont fogalmat képező *Brahmant* jelenti ki legfőbbnek.

Ez a két tan párhuzamosan halad egymás mellett, az egyik sem jut a másik rovására túlsúlyra. Gyakran szorosan egymás nyomába lépnek. Neha egy-egy vékonyka fonál tartja őket össze. A pantheista eszmék nem vonnak le a theista eszmék értékéből s a theismus nem érvényesül a pantheismus kárára.

Nem mondatik egyikről sem, hogy magasabb esoterikus hiteelveket tartalmazna. Sehol sincsen állítva, mintha a theismus lenne a lépeső, mely a tudás csarnokába, az igazság templomába vezet, melyet a *védānta* pantheismusa emelt. Ez az ellentmondás sok vitára adott már alkalmat. Azzal is szokták azt megfejteni, hogy a *Gītában* azért nem találunk egységes rendszert, mert azt egy költő írta, kinek szelleme mindenféle eszme előtt tárva volt.*) Szomszamosan szívta magába kora bölcsészeti

*) Így gondolkozott már HUMBOLDT VILMOS, Es ist ein Weiser, der aus der Fülle und Begeisterung seiner Erkenntnis und seines Gefühls spricht, nicht ein durch eine Schule geübter Philosoph, der seinen Stoff nach einer bestimmten Methode vertheilt, und an dem Faden einer kunstvollen Ideenverkettung zu den letzten Sätzen seiner Lehre gelangt. Diese entfaltet sich vielmehr, wie der Organismus der Natur selbst. *Ueber die unter dem Namen Bhagavad-Gītā bekannte Episode des Mahābhārata*. (Berl. 1826.) 46. l.

eszméit, de nem válogatta, rendezte őket. Ez lenne az ellentmondások oka.

De ez téves következtetés. A Bhagavadgita szerzője költői hevületében nem hagyta elragadtatni magát.

Az *upanisád*okból szóról-szóra teljes verssorok vannak átvéve. Gyakran csak azért, hogy egy már előbb többször említett dolgot megismételjen velők. A három *guna*: a *szattva*, *radzsasz* és *tamasz* befolyását valódi ind. pedantériával systematizálja. Ezt költő nem írta az ihlet extázisában.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy költői lendület híján volna. Van a szerzőben, akárki volt is, lelkesülés, hev és erő. Mindent összevetve, arra a conclusióra jutunk, hogy a Bhagavadgitát tanköteménynek kell tekintenünk, melynek czéljául bizonyos vallásbölcseleti eszmék terjesztését, népszerűsítését tűzte ki a szerző.

Élesik tehát a mentség, mintha a költemény a költő lelkéből spontán előtörő forrás lenne s a gondolatok árjától elragadt költő figyelmét elkerülték volna a benne rejlő ellentmondások.

Azt is lehetne felhozni, hogy a személyes isten Krisna-Visnu szájába adott tanok egy része későbbi keletű s csak utólagosan lett a költemény szövegébe betoldva.

Mondhatnók, hogy az ind. látta a pantheismust és a theismust elválasztó űrt és nem találta a kettőt olyan ellentétesnek.

Hiszen a nagy éposz más részeiben is előjön, hogy Krisna, illetőleg Visnu, kinek az előbbi megtestesülése a világlelekkel azonosíttatik. Ha ez így lenne, akkor osztozhatott volna e meggyőződésben az «Isteni Ének» írója is.

Lehetett volna az ő hite is theistikus és pantheistikus elemekből összetéve. Csak az a baj, hogy egy körülmény lehetlenné teszi e könnyű megfajtást.

A Krisna és a Brahman identifikálása későbbi keletű a Bhagavadgita eredeti alakjánál. Pedig a Gita még mai szerkesztésében is a Mahábháratára régibb alkatrészeihez tartozik. GARBE úgy okoskodik, hogy ez az azonosítása Krisnának a világszellemmel, illetőleg Brahmannel, a későbbi átdolgozó terhére rovandó. A költemény eredeti szerkesztésében még mint individuum és határozottan isteni személyiség lép föl Krisna s

csak később válik elvont neutralis Brahman-ná. Ez az átváltozás az utóbbi eszközölt módosítás eredménye, midőn a szöveget a védánta szellemében átdolgozták. Ha Krisna átalakulását figyelemmel kísérjük, látjuk, hogy az istenített hős nem egyszerre érte el a legmagasabb fokot. Először félisten volt s csak aztán lett belőle fokról-fokra emelkedve az egyedüli, mindent uraló istenség.

Néha mint két különböző személy van a Gitában Krisna és Brahman egymás mellé állítva. Így a VIII-ik énekben, mikor Ardsuna kérdezi: «ki a Brahman», nem azt mondja neki Krisna, hogy az én vagyok, hanem «a Brahman a nem mulandó legfőbb (*aksaram Brahma paramam*).»

A XVIII-ik, vagyis utolsó énekben arra tanítja Krisna Ardsunát, hogy milyen módon juthat el a tökéletes ember Brahman-hoz. Itt tehát, úgy látszik, még nincs azonosítva Brahman Krisnával. Csak a következő sorokban szerepel Krisna, mint a legfőbb istenség, kihez megy az isteni szerelemmel őt szerető, őt imádó hívő, ha megszabadul a halálban porhüvelyétől.

A régi költeményben GARBE véleménye szerint a Szankhja-joga bölcsezésre támaszkodó krisnaizmus volt az alapdogma és csak a későbbi betoldások vitték bele a védánta philosophiát.¹⁾

DEUSSEN, a védánta-bölcsezés nagy ismerője ellenkezőleg a védánta-philosophiát véli az «Isteni Ének» eredeti doctrínájának. Olyan átmeneti bölcsezési rendszer ez, — így fejezi ki magát, — mely hidat képez a védánta idealismusától a klasszikus Szankhja realismusáig.²⁾

Mi GARBE véleményét osztjuk és WINTERNITZ-czel együtt meggyőzőknek ismerjük el a Szankhja-bölcsezés specialistájának érveit.³⁾

¹⁾ Kurz gesagt: in dem alten Gedichte wird der durch Sankhya-Joga philosophisch fundierte Krisnaismus verkündigt, in den Zutatzen wird Vedanta-Philosophie gelehrt. Die Bhagavadgita. (Lipese, 1905.) 14. l.

²⁾ In welchem sich der Uebergang von dem Idealismus des Vedanta zu der realistischen Denkweise des klassischen Sankhyam vor unseren Augen vollzieht. Vier philosophische Texte des Mahabharatam. (Lipese, 1906.) Vorrede VI. l.

³⁾ Was zunächst die Bhagavadgita betrifft, so muss ich gestehen, dass mich GARBE völlig überzeugt hat, dass dieses Werk seiner ganzen

Oly nagy helyet foglal el a Szankhja-bölcsészlet a *Gtában*, hogy merő lehetetlenség arra csak gondolnunk is, hogy az későbbi betoldás eredménye lehetne.

Alig van éneke a *Bhagavadgítának*, hol a szankhja-tan nyomaira ne találunk. Nagy részletességgel vannak például a *gunák* ismertetve. Lépten-nyomon találkozunk a Szankhja-philosophia műszavaival: *buddhi*, *ahamkára*, *manas*, *prakrti*, igaz, hogy több helyen a közönséges nyelvhasználatnak megfelelő értelemben.

Így *prakrti* nem mindenütt fordítható ösanyagnak, sok helyen, mint az az összefüggésből kiviláglik, természetnek kell azt magyaráznunk. Így a III. ének 33-ik sorában: «Saját természetének megfelelőleg cselekszik a böles is. A természetet követik a lények, mit használ a visszatartás, a kényszer?»¹⁾

Ilyen hely továbbá a VII-ik ének kezdete (4—5 sor), hol természetének különféle alakjaira oktatja Ardsunát Krisna.²⁾

Az «Isteni Ének» főszereplői, mint már mondva volt, *Ardsuna* és *Krisna*, Krisnában az ember egyesül az istennel. És ez tagadhatatlanul keresztényies vonás. A nagy *Visnu* megtestesülése valóságos isten-ember. Istenített hős-e, vagy emberalakot öltött istenség? Melyik benne az eredeti: az isten-e, vagy az ember? Ez még megoldatlan kérdés. GARBE, a Gita legújabb német fordítója, abban a véleményben van, hogy *Krisna* történelmi alak. Húsból, vérből való ember volt, akár csak *Buddha*. Szülei Vaszudéva és Dévaki sem voltak mythologiai személyek.³⁾

SÉNART *Krisnát*, mint GOTAMA *Buddhát* tisztán mythologiai személynek tekinti, afféle népszerűsített «*agni atmosphérique*» az, ki soha sem elt a földön.

BARTH, a jeles francia indológus is ezt a nézetet vitatja.

Anlage nach ein theistisches Gedicht ist, in welches die pantheistischen Stellen später eingeschoben sind. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*. (1907.) 196. l.

¹⁾ Sadrsam ccsate svasyah praktyer jñānāvān api

Prakrtiḥ yanti bhūtāni nigrabhaḥ kiṁ kariṣyati, *Bhagavadgītā*, III. 33.

²⁾ *Bhagavadgītā*, VII. 4—5.

³⁾ Kṛṣṇa ist also ebenso wie Buddha ein wirklicher Mensch gewesen. *Die Bhagavadgītā*, 23. l.

Szerinte *Krisna* eredetileg nem egyéb mythologiai alaknál. A nap, ég, tűz, vihar és villám mythosainak lenne a személyesítője, bár neve nem igen illik ehhez; a *Krisna* szó ugyanis feketét jelent.¹⁾

Az amerikai szánszkritista HOPKINS, ki a legkimerítőbb monographiát írta a *Mahābhāratáról*, *Krisnát* anthropomorphizált istennek nevezi. Szerinte az emberi vonások, melyek oly nagy szerepet játszanak a későbbi *Krisna*-mythosban, mind modern eredetűek. Az époszban ő első sorban mindig csak isten.²⁾

A *Krisna* cultus és a bibliai történetek közt kétségkívül vannak bizonyos hasonlatosságok.³⁾ Ezek azonban, mint HOPKINS helyesen megjegyzi, csak a puránák és más újabb ind művekben találhatók. Bizonyára keresztény forrásokból vannak átvéve. A hatodik vagy a hetedik század folyamán egyes hittérítők tanításából merítették ezeket az ind írók. Valószínű, úgymond HOPKINS, hogy ez a *Silāditiya* uralkodása alatt történhetett. Mert ez a vaisja kasztbeli uralkodó szívesen látta udvaránál a szyr keresztényeket.

Érdekes *Ardsuna* és *Krisna* egymáshoz való viszonya. A kettő, ember és isten, elválaszthatatlan egységet látszik képezni. Úgyszólván, egybeolvad a két alak. Egyik kiegészíti a másikat.

«*Krisna* és *Ardsuna* egy lényeg kettelé osztva» (*Vāsudevārjunau viraṁ satvram ekam dvidhā kṛtam Mahābhārata* V. 49, 20).

A *Bhagavadgītā* X-ik énekében *Krisna* így szól: «*Vászudéva* vagyok én a *Vrisni* (egyik őse *Krisnának*) ivadékok, a pandufiak között meg *Ardsuna*.»⁴⁾

¹⁾ Considéré dans ses origines naturalistes, Krishna est une figure complexe, en laquelle sont venus se fondre des mythes du feu, de l'éclair, de l'orage et, en dépit de son nom (Krishna signifie le Noir) du ciel et du soleil. *Religions de l'Inde*, (Paris, 1879.) 100—3. l.

²⁾ In Krishna's case the tricky vulgar human side is a latter aspect, which comes to light most prominently in the Genealogy of Vishnu and in the Vishnu Purāṇa, modern works which contrast strongly in this regard with the older epic where Krishna however he tricks is always first the god. *The Religions of India*, (Boston, 1894.) 467. l.

³⁾ «Ob dieser christliche Einfluss schon darin zu sehen ist, dass Kṛṣṇa als eine Inkarnation Viṣṇu's erscheint, wie in der Bhagavadgītā, ist schon wenig sicher». WINDISCH: *Buddha's Geburt und die Lehre von der Selenwanderung* (Lipses 1908) 34. l.

⁴⁾ Vṛṣṇināḥ Vāsudevo' sūi pāṇḍavānām Dhanarājayaḥ. *Bhagavadgītā*, X. 37.

Ardsunát és *Krisnát* együtt tisztelik. Nevöket is egybekapcsolják, hol kettős számba tevé *Krisna* nevét *Kṛṣṇānā*, hol meg dvandva összetételben *Kṛṣṇārjunānū*, *Vāsudevārjunānū*.

A *Mahābhārata* III-ik könyvében, hol *Ardsuna*, mint a legfőbb istent magasztalja *Krisnát*, ez viszont önmagával azonosnak mondja őt. *Krisna* olyan, mint *Ardsuna*, a ki az egyiknek hűve, az a másiknak is, a ki az egyiknek ellensége, az hasonlóképp ellenfele a másiknak is. Nincs semmi különbség a kettő között.¹⁾

Külömben *Ardsuna* is csaknem isten. Az époszban úgy szerepel, mint *Indra* isten megtestesülése egy hős alakjában.²⁾ Mint *Indra*, az istenek királya a természeti erőket, úgy győzi le ő a gonosz démonokat. Szoros viszonyban áll az istenek királyához, nem hiába *Indra* fia. Ő a hősköltemény igazi isteni hőse. Mint *Indra* incarnatiója isten, mint *Vritra* legyőzőjének megtestesülése hős.³⁾

Ardsuna a *brahmana* szerint *Indra* isten titkos neve (*guhyaṁ nāma*).⁴⁾

Voltak, a kik *Krisna* és *Ardsuna* viszonyát, a két név etymológiájára támaszkodva (*Krisna* a. m. fekete, *Ardsuna* a. m. fehér) a természeti jelenségek bitregéjével hozták kapcsolatba,

¹⁾ *Tosnimāsittataḥ Pārthamityuvāca Janārdṇanaḥ*
Mamaiva tvaṁ tavaivāhaṁ ye mādyāstavaiva te
Sastvāṁ dveṣṭi sa mām dveṣṭi yastvāmanu sa māmānu
Naraṣṭvamaṣi durddharṣa Harinārāyaṇo hyaḥam
Kāle lokamimam prāptān Naranārāyaṇāvṛṣṭi
Ananyaḥ Pārtha mattastvam tvattāścāhaṁ tathaiva ca
Nāvayorantaram śakyaṁ vedituṁ Bharatarṣabha.

The Mahābhārata an epic poem. (Kalkutta, 1834.) I. 427. l. III. 505.

²⁾ Arjuna ist die heroische Verkörperung Indra's schlechthin. Arjuna übernimmt in der epischen Sage die Rolle des siegreichen Kämpfers, welche in dem vedischen Mythos dem Indra zufällt. DAHLMANN: *Mahābhārata-Studien I. Genesis des Mahābhārata.* (Berlin, 1899.) 233. l.

³⁾ And in the Indian epic the myth either still retains the same form, or else Indra is represented by a human hero, Arjuna, an incarnation of himself, who makes short work of the giant, and the kings who pass for the incarnations of the latter. WEBER: *The History of Indian Literature.* (Lond., 1882.) 37. l.

⁴⁾ Ugyanott 115. l. Arjuna, the god-born man, to whom Krishna reveals the Divine Song, is himself god. HOPKINS: *The Religions of India.* 361. l.

allegorikusan magyarázva a két nevet. GARBE nem barátja az ilyen allegorizáló magyarázatnak. »Aber solche, — ügymond, — auf der Etymologie von Namen beruhende Eindrücke haben schon gar zu oft in die Irre geführt« (*Die Bhagavadgītā* 27. l.).

A régiebb kutatók sorából LASSEN az említett módon *Ardsunát* a világosabb, *Krisnát* a sötétebb bőrű árja nép képviselőjének tartotta. Ennek azonban ellentmond az a tényállás, hogy a *Mahābhārata*-ban több helyen, mint szépen kimutatta HOPKINS, sötétszínűnek mondják *Ardsunát* (*The Great Epic of India.* New-York, 1902. 383. l.)

Semmi sem oly nehéz, mint egy régi ind költemény keletkezésének idejét csak hozzávetőleges pontossággal is megállapítani. Történelmi adatok többnyire nem állanak a kutató rendelkezésére. Az ind chronologia maga is rendkívül ingadozó alapon nyugszik. Történelmi érzék teljesen hiányzik az indeknél. Legismertebb íróik korát se jegyezték fel.

Történelem a szó közönséges értelmében, mondja egy helyen MÜLLER MIKSA, csaknem ismeretlen az ind irodalomban.*)

Sem magának a *Mahābhārata* eredeti alaplegendájának, sem az egyes epizódoknak korát nem tudhatjuk. Annyi valószínűnek látszik, hogy a Kr. e. IV-ik században már létezett egy ilyen című hősköltemény.

Annyi átalakításon ment át ez a nagy éposz s annyi benne az újabbkori betoldás, hogy nemcsak minden egyes részének, hanem WINTERNITZ szerint minden egyes verssorának korát külön-külön kell meghatároznunk.**)

Nincs tehát semmi különös abban, hogy a *Bhagavadgītā* korát is csak több-kevesebb valószínűséggel lehet megállapítani. Szent könyvük ősrégiségét akarják mindenáron bebizonyítani az indek.

A jeles hindu tudós, KASINÁTH TRIMBAK TELANG, ki a »Sacred books of the East« számára kitűnő angol prózai fordí-

*) It has become quite a literary common place that history in the ordinary sense of the word is almost unknown in Indian literature. (HIBBERT: *Lectures.* 131. l.)

**) Dass in Wirklichkeit das Alter eines jeden Stückes des Mahābhārata, ja eines jeden einzelnen Verses für sich bestimmt werden muss. *Geschichte der indischen Literatur.* 399. l.

tását adta a Gítának, művének előszavában azt állítja, hogy a költeménynek régiebbnek kell lennie az időszámításunk előtti harmadik századnál, bár jelenleg még nem lehet megmondani, hogy mennyivel.¹⁾

Szerinte a *Bhagavadgita* régiebb, mint *Apasztamba* Dharma szútrája, melyről pedig BÜHLER után tudjuk, hogy a Kr. e. 4–5-ik századból való.

Há ez így lenne, akkor az időszámításunk előtti ötödik századba kellene helyeznünk az «Isteni Ének» keletkezését. Ezt az állítását TELANGnak a híres *Mahábhárata* epizódinak koráról az európai szakemberek nem vették komolyan.

BOERTLINGK sorra megezáfolta már a hindu tudós érveit. GARBE szerint TELANG, mint hindu ember, itt elfogultan ítél: «Für Telang ist es, — ügymond, — wie für jeden Hindu, auch den aufgeklärten ein Herzensbedürfnis, an ein so hohes Alter der Bhagavadgita zu glauben. Und wo derartige Bedürfnisse mächtig sind, hört bekanntlich die Kritik auf.» (*Die Bhagavadgita* 57. l.)

Igen megnehezíti a *Gita* korának megállapítását az a körülmény, hogy KÁLIDÁSZA az egyedüli ind író, ki a *Gitaról* említést tesz.

A *Kumárasambhava* egy helyén (VL 67), hol *Angirász* így szól a Himálájához: «Helyesen mondanak téged a bölcsék Visnu-nak hegyalakban.»²⁾ Itt, mint azt a szanszkrit commentator MALLINÁTHA is felismerte,³⁾ nyilvánvaló célzás van a *Bhagavadgita* X. énekének 25. sorára. «Az áldozatok között én vagyok az imaáldozat, a begységek közt meg a Himálája.»⁴⁾

¹⁾ We may also I think, lay it down as more than probable, that the latest date at which the *Gita* can have been composed, must be earlier than the third century B. C. though it is altogether impossible to say at present how much earlier. *Bhagavadgita. Introd.* 34. l.

²⁾ Sthāno tvām sthāvarātman Viṣṇum āhur manīṣiṇaḥ.

³⁾ Sthāvarātmā Himālaya' iti Gītāvacanāt.
The Kumārasambhava of Kālidāsa III. (Bombay, 1893.) ed. by Kāśināth Pandurang Parab. 118. l. VI. 67.

⁴⁾ Jajānām japayajño' smi sthāvarānām Himālaya.
Bhagavadgita. X. 25.

A *Gita* tehát már megvolt a nagy ind drámairó korában, az időszámításunk szerinti V-ik században.¹⁾

Elég különösen a régiebb írók közül, kik a *Bhagavadgita*-val behatóan foglalkoztak. COCKBURN THOMSON úgy beszél az «Isteni Ének» szerzőjéről, mint KÁLIDÁSZA valószínű kortársáról. «KÁLIDÁSZA-nak és a mi írónknak, úgy látszik, a művelődésnek ugyanabban az iskolájában kellett neveltetnie és ugyanannak a nemzeti izlésnek emlíni tápláltatnia(?). Nagyon lehetséges, hogy a mi költőnk ama nagy elmék, bölcsészek, tudósok, költők, drámairók és humoristák tömege közt mozgott, kik *Vikramaditya* trónja köré gyűltek, mint a hogy a fényesebb nap körül forognak a fényes bolygók.»²⁾

Nyelvi szempontból sem lehet azonban ebbe a korba helyeznünk a *Gita* utolsó redactióját. Itt TELANGnak kell igazat adnunk, ki nyomós érveket hoz fel a mellett, hogy a költemény nem keletkezhetett a negyedik vagy ötödik században.

A *Bhagavadgita* nyelvezete nem mesterkelt, felcziezomázott, hanem világos, egyszerű, régies zamatú. Nem bővelkedik keresett hasonlatokban, költői képekben. Az ind klasszikus költészet és a *Gita* nyelve közötti különbség szemmel látható. Nem kedveli a hosszú összetételeket, melyeket úgy szeretnek az ind műköltészet írói.

BÁNA, DANDIN, KÁLIDÁSZA, mind sokkal keresettebb, gondosan csiszolt stílusban írtak.³⁾

¹⁾ Aus anderen Werken Kālidāsa's ergibt sich ihm (t. i. Kālidāsa-nak) als die Periode Kālidāsa's die Regierungszeit des Guptakaisers Skandagupta, 452–480, der ja auch den Namen Vikramāditya führte. KLEMM: *Indologie Z. D. M. G.* 58. (Lipsee, 1904.) 290. l. Valamivel előbbre teszi a költő idejét Bloch: «Ich glaube also kaum fehl zu gehen wenn ich sage: Kālidāsa lebte am Hofe Candragupta II. dessen Inschriften von 401 bis 402 n. Chr. datiert sind.» (*Die Zeit Kālidāsa's, Zeitschrift der D. M. G.* 66. köt. [Lipsee 1908.] 672. l.)

²⁾ Kālidāsa and our author must have been bred in the same school of civilization and nurtured in the same lap of national taste. It is quite possible that our poet may have moved among those great-minds, those philosophers and men of science, those poets, dramatists, and wits, who thronged, as we know, round the throne of Vikramāditya, as bright planets round a brighter sun. *The Bhagavad-Gītā*. (Hertford, 1855.) *Introd.* 114. l.

³⁾ The contrast there presented with what is called the classical

Különösen KÁLIDÁSA után jöttek divatba az olvasóra nézve oly farsztó óriási szöösszetetek. «Till in latter writings, — így fejezi ki magát kissé drasztikusan TELANG, — it may be said almost to have gone made» (Introd. 13. l.).

Ugyanezt mondhatni a keresztény időszámításunk első századaiból fennmaradt ind feliratok irányáról. A *Gita*, annyi bizonyos, jóval megelőzte az úgynevezett klasszikus szanszkrit irodalom korát. De hogy hány századdal, azt biztosan meghatározni képtelenség a mai források mellett.

Jól mondja GARBE: «Ich fürchte, dass hier überhaupt nicht Gewissheit, sondern nur Wahrscheinlichkeit zu gewinnen ist». (Die Bhagavadgītā 58. l.)

A *Gita* legrégibb részeinek keletkezését a Kr. e. második századba teszi GARBE, mert ez volt az a kor, mikor a krisnaizmus szellemében újra átdolgozták didaktikus irányban a nagy eposz szövegét. HOPKINS véleménye az, hogy ez a kor a Kr. e. II-ik századtól az időszámításunk II-ik századáig terjed.*)

Ebben a korban kellett íródnia az «Isteni Éneknek».

«Nach meiner Ansicht — így összegezi következtetéseit GARBE — stammt also die ursprüngliche Gītā aus der ersten Hälfte des 2. Jahrhunderts vor Chr. und die Umarbeitung des Gedichtes aus dem 2. Jahrhundert nach Chr.» (Die Bhagavadgītā 64. l.)

Mások a híres szanszkritista WEBERrel együtt a harmadik század termékének mondják mai alakjában a *Bhagavadgītā*.

Az eredeti szöveg visszaállítása körül GARBE szerzett legtöbb érdemet. Ez természetesen soha sem lehet egészen biztos. Minden attól függ, melyik bölcsészeti rendszert tartja valaki a *Gita* eredeti doctrinájának. Ha a Szankhját, akkor a *védānta* és *mīmāṃsā* tanokat tartalmazó részek a betoldások, ha a *védānta* az eredeti bölcsészeti rendszer, akkor meg az ellenkező eset áll elő.

A *Gita* 700 verssorából 170 sort, vagy ha a költemény kezdetére és végére eső 24 sort levonjuk, 146 sort tart ilyen

literature, as represented by Bāna or Dandin, or even Kālidāsa, is most striking. *The Bhagavadgītā*, (Introd. 13. l.)

*) *The Great Epic of India*, (New-York, 1902.) 398. l.

későbbi betoldásnak GARBE. Ez tehát valamivel több, mint egy ötöde az egész költeménynek. Véglegesnek ezt a kiselejtezt a saját szempontjából sem tartja GARBE, mert lehetnek ott még más betoldott részek is. «Sie als unecht zu erkennen aber — így fejezi ki magát — fehlen die Handhaben und auf blosser Vermutungen möchte ich mich nicht einlassen.» (Die Bhagavadgītā 17. l.)

A *bhāgavata* vallás kialakulását híven tükrözi vissza a szekta szent könyve, a *Gita*. Nem csupán a vallásos érzelem jegyében született e szekta. A philosophiának ép annyi köze van hozzá, mint a vallásos érzésnek. Általában az ind ember szereti hitét bölcsészettel keverni. Legkívált a hadi kaszt jellemző vonása ez a speculativ szellem. E kaszt befolyásának tudható be, hogy a *bhāgavata* vallásbölcsészeti alapokra van fektetve.

Két philosophiai rendszer: a *Szāṅkhja* és a *Joga* szolgáltatotta hozzá az anyagot. Legrégibb alakjában népszerű monotheizmus volt a *bhāgavata* vallás. Alapítóját *Krisna Vāsudevāt*, csak később istenítették a hívők.

A *bhāgavata* vallás valószínűleg a Kr. e. III-ik században, vagy valamivel előbb vette kezdetét és nem mint többen állították, az ind középkorban. GARBE szerint már akkor meglettek volna benne a *Szāṅkhja-joga* rendszer tanai.

Midőn a *bhāgavata* vallást elemeire bontjuk, a legnagyobb elővigyázattal kell a *Gita* eszmekörébe lépünk. Olyan össze-vissza van keverve a sokszor át meg átforgatott *bhāgavata* vallás a *Szāṅkhja-joga* és részben a *védānta* tanaival, hogy teljes képet nyerendő a benne foglalt tanokról, sorra kell vennünk azokat.

Az első az isten fogalma. Az isten öntudatos, örök, mindenható lény. Létezésének nincs kezdete, nincs vége. Ő a világ mindenható ura.

Nem azonos a minden teremtmények szellemével, a halhatatlan örökké való *Atmānnal*. Az anyagtól szintűgy tökéletesen külön áll. Ő tehát magasabb, fenségesebb értelemben vett *Atmān-ja* (szelleme) a mindenségnek. Ne hagyjuk magunkat megtevesztetni az által, hogy némely helyen az mondatik róla, hogy istennek kettős a természete. A szellemi, mely fenntartja a világot, és az anyagi, melyet a *Szāṅkhja*-bölcsészet szerint

«prakritihoz tartozó elemek képeznek». Ez elemek: a föld, a víz, a tűz, a szél, a levegő (az aether), a lélek (*manas* a. m. benső érzék), az ész (*budhi*, belátás, szellem, ész, bölcsesség) és az öntudat¹⁾ (*ahamkára* a. m. én csináló).

«E nyolcz elemre oszlik az én természetem (az anyagi természetet érti). Ez az alacsonyabb természetem, tudj meg, hatalmas karú, hogy van nekem egy másik, ennél fensőbb természetem is: az élő lélek, mely a világnak fenntartója.

Értsd meg, hogy ebből a kettőből ered minden élő lény.

Ez a kettő (t. i. természetem) az anya teste, értsd meg, minden lénynek.

Én vagyok az egész világ eredete és vége. Nincs én nálam más felsőbb valaki. Óh kincseket zsákmányoló!

Az egész mindenséget úgy tartom én össze, miként a fonál a ráfűzött gyöngyöket.²⁾ Ez semmikép sem jelenti azt, hogy isten személye részben anyagi, csupán azt akarja ezzel jelezni, hogy az anyag nincsen magára hagyatva, hanem isten vezető keze irányítja minden legesekélyebb fejlődési processusát. Isten az anyagot eszközül használja, az anyag közvetítésével cselekszik. Ő kezd és ő végez, ő teremt és ő semmisít meg mindent.

Ebben az értelemben nevezi magát mindenek eredete s végének. Azonosítja magát a halállal. «A mindent elragadó halál vagyok én és minden leendőnek az eredete.»³⁾

Kezében van az ember és környezete, múlt, jelen, jövő. Az ő műve minden. Jutalmaz, büntet érdem szerint, de magának nem kíván, nem óhajt semmit. A világ üdvéért történik minden.

Ha felülkerekedik a rossz, mindannyiszor új alakot öltve

¹⁾ GARBE meghatározása szerint: Dasjenige von der Sāmkhya-Philosophie angenommene innere Organ, welches die Idee des empirischen Ich zustande bringt und zu dem Zwecke Eigenschaften und Vorgänge, die in der Tat der Materie angehören, auf die Seele (das Selbst) überträgt. *Die Bhagavadgītā*. (Lipscé, 1905.) 84. l.

²⁾ Bhūmir āpo' nalo vāyu kham mano buddhireva ca

Ahamkāra itiyau me bhinnā prakṛti aṣṭhadhā.

Bhagavadgītā. VII. 4.

³⁾ Mṛtyuḥ sarvaharāś cāhaṁ udbhavaś ca bhaviṣyatām.

Bhagavadgītā. X. 34.

jelenik meg, új módon nyilatkozik meg isteni lenye. «Mert mindig, mikor romlásnak indul a jog és lábra kezd kapni az igazságtalanság, megteremttem én, óh Bharata ivadok, önmagamát. A jók védelmére és a gonoszok megsemmisítésére, a törvény megszilárdítása végett minden világkorban (yuga) megszülettek én újra meg újra.»*)

Az isteni akarat nem bír a törvény vasszigorával. Van menekülés a bűnös számára, megváltás a vezeklő léleknek. Ő feloldja bűnei alól a megtérőt, ki egész szívével-lélkével ő hozzá folyamodik. Ez a *prasáda*: az isteni kegyelem, mely olyan igen fontos szerepet játszik az ind szektáknál.

A nyolczadik énekben, mely GARBE szerint újabb betoldásokkal teli, így írja le a legfőbb lényt és a hívő üdvözülését *Kṛisna*. *Ardsuna* így szól: «Ki a Brahman, mi az *Adhjátmā*, a legfőbb lélek, mi a tett, óh te legfelsőbb szellem (vagy a létezők legjobbika)?»

Minek mondják az *Adhābhūtāt*, kit neveznek *Adhidaivā*-nak, legfőbb istenségnek? Mi ebben a testben óh Madhu ööl, az *Adhijadsna* (a legfőbb áldozat)? A halál órájában mi módon vagy te a szenvedélyeiket megzabolázók által felismerhető?

Az istenség így szól: Az örökkévaló, a legfőbb a *Brahman*. Annak megnyilatkozása mondatik *Adhjátmā*-nak. Azt nevezik tettnek, a mi a dolgok keletkezését és létrejöttét eszközli. A mi mulandó, azaz *Adhibhūta*, az ősz szellem a Purusa, az *Adhidaiva*.

Az *Adhijadsna*, a legfőbb áldozat**) én vagyok ebben a testben, óh te az emberek legjobbika! A ki utolsó perecében

*) *Yadā yadā hi dharmasya glānir bhavati Bhārata*
Abhyutthānam adharmasya tadātmānam aṣṭam aham
Paritrāṇāya sādhuṇāṁ vinasāya ca duṣkṛtām
Dharma saṁsthāpanārthāya sambhavāmi yuge yuge.

Bhagavad-gītā. IV. 7—8.

**) LORINER szerint itt kétségtelen a keresztény befolyás. «Es scheint mir höchst wahrscheinlich, ja evident zu sein, dass die hier zu Grunde liegende Idee aus der christlichen Lehre von dem grossen, walterlösenden Opfer des menschengewordenen Gottes herstamme.» (*Bhagavadgītā*. 136—137). GARBE ezt kétségbe vonja, mert ilyen kijelentés az ind irodalomban is gyakori, pl.: «Az áldozat bizony Visnu.»

reám gondolva bagyja el porhüvelyét; nincs abban semmi kétség, hogy az én hozzám jut el. A mire gondolva hal meg valaki, ahhoz megy, őh *Kuntí* fia, annak lényét ölti fel (vagy más commentárok szerint, «a mely alakjára az istenségnek gondol valaki, ahhoz megy az»).

Azért én reám gondolj te minden időben és harcsoj. Lelkedet és értelmeket én reám függeszd; hozzám jössz el minden bizonynyal. A ki a legfőbb lényre gondol másfelé nem csatángoló elmével (a folytonos elmélkedés szülte elvontságban), az ő hozzá megyen, őh *Pritha* fia.

A ki arra a régi bölcsre gondol, az útmutató arra, a ki a legkisebb parányánál is kisebb, gondol a mindenség teremtményére, az elképzelhetetlen alakúra, arra, a ki olyan színű, mint a nap és a ki túl van a sötétségen: ha Joga erővel és áhitattal teljes lélekkel egyedül ő rá gondol valaki visszafojtott lélekzettel a halál pillanatában, az az ember ahhoz a legfelsőbb isteni szellemhez fog jutni.

A mit nem mulandónak mondanak a véda ismerők; a hová mennek a szenvedélyektől ment, önmagukon uralkodó jámborok, a mire vágyva gyakorolják az emberek a brahmaesarinok (brahman tanulók) életmódját: azt a helyet röviden tudatom én veled.

Ha a testnek minden kapuját (t. i. az érzékeket) bezárja valaki és szívében visszatartja benső érzékét (manas), fejében meg (illetőleg orrában) visszafojtja, összegyűjti lehetétét (a lélekzés szabályozása nagy szerepet játszik a joga praxisban) és így meg erősödik a joga gyakorlatában:

Az ilyen egyén, ha az egy *Om* szót, mely a *Brahmant* jelenti, kimondva hal meg, a legfelsőbb czélt éri el.

A ki másra ügyet sem vetve, egyedül folyton én rólam elmélkedik, könnyen elérhető vagyok én annak a buzgó joginak, *Prithá*-fi. Hozzám eljutva, nem születnek többé újra a szenvedés és mulandóság számára a legfőbb tökéletességet elért magasztos lelkek.

Minden világ, fel egészen a Brahman világáig, alá van vetve a visszatérésnek (t. i. az ott lakók részére nem örök székhelyek azok).

De a ki én hozzám eljut, őh *Kuntí* fia, az nem születik újra. Azok az igazi időtudók, a kik tudják, hogy ezer világ-

korszakot tesz ki *Brahmannak* egy napja és ugyanannyit annak egy éjszakája.*)

A nem láthatóból (t. i. az ősananyagból) áll elő napkeltekor minden észrevehető. Éj beálltakor pedig ugyanabba az észrevehetetlenbe olvadnak ismét bele (a világ periodikus megszűnése és újra létrejöttére czéloz).

A dolgok ezen tömege mindig újra meg újra előáll. Megszűnik, mikor eljön az éjszaka és újra feltámad virradatkor, a nélkül, hogy azt maga akarná.

Van azonban ezen az észrevehetetlenen kívül egy másik láthatatlan lény, mely ha minden letező elenyészik is, soha sem tűnik el.

Láthatatlannak, nem mulandónak hívják ezt. Ezt nevezik a legfőbb czélnak, melyet elérve, nem fordulnak többé vissza (azaz megmenekülnek az emberek a lélekvándorlástól). Ez az én legfőbb helyem.**)

*) *Tadvai yugasahasrántatā brāhmaṇi puruṣam-aharviduḥ Rātriṁ ca tāvatimeva te' horātravido janāḥ.*

Mōnara Dharma Sāstra of Jolly. (London, 1887.) S. 1. I. 73.

**))

ARJUNA UVÁCA.

Kiñ tad Brahma kiñ adhyātmañ kiñ karma puruṣottama.
Adhibhūtañ ca kiñ proktañ adhidāivam kiñ ucyate.
Adhiyajña katham ko' tra dehe' smin Madhusūdāna
Prayānakāle ca katham jñeyo' si nyatātmabhīḥ.

ŚRĪBHAGAVĀN UVÁCA.

Akṣaram Brahma paramaṁ svabhāvo' dhyātmam ucyate
Bhūtabhāvodbhāvakaro visarga karmanasānjñita
Adhibhūtañ kṣaro bhāvaḥ puruṣaś cādhidāivatañ
Adhiyajña' hañ evātra dehe dolabhītañ vara
Antakāle ca mām eva smarān muktva kalevarañ
Yañ prayāti sa madbhāvañ yāti nāsty' atra sañśayaḥ
Yañ yañ vāpi smarān bhāvañ tyajaty' ante kalevarañ
Tañ tam evāñti Kaunteya sadā tadbhāvabhavitāḥ
Tasmāt sarveṣu kālṣu mām anusmāra yudhya ca
Mayy arpitomanobuddhir mām evaiṣyañ' asañśayaḥ
Abhyāsayaogayuktena cetasananyagāminā
Paramaṁ puruṣañ divyañ yāti Pārthānucintayan.
Kaviḥ purāṇam anusmṛitārañ
Aṇor anyāñsum anusmared yañ

Mindennel, a mi jeles, azonosítja magát az istenség a X-ik énekben. Elmondom, óh Kuruk legjobbika, az én lényem megnyilatkozásait, de csak a főbbeket, mert nincs azoknak száma.

Én vagyok a lélek (maga a szellem), óh Gudakesa, mely minden lénynek ott van a szívében. Én vagyok a lények kezdete, közepe és vége. Az *aditják* között én vagyok Visnu.

Fénylő testek között a sugárzó nap. Marutok közt Maricsi vagyok. A csillagok között a hold. A védák közt én vagyok a Száma véda (valószínűleg azért, jegyzi meg itt TRIMBAK TELANG, mert tele van zenével).

Az istenek közt én vagyok Indra. Az érzékek között én vagyok az ész. A lényekben én vagyok az öntudat. Sankara

Sarvasya dhātāram acintyārūpam
 Ādityavarpaṇi tamasaḥ parastat
 Prayānakāle manasācalena
 Bhaktiā yukto yogabalena caiva
 Bhruvor madhye prāpam āveśya samyak
 Sa taṁ paraṁ puruṣam upaiti dīvyam
 Yad akṣaram vedavido vadanti
 Viśanti yad yatayo vitarāgāḥ
 Yad icchanto brahmacaryāḥ caranti
 Tat te padasḥ saṁgrahaṇa pravakṣye
 Sarvadvarāpi saṁhramya mano hṛdi nirudhya ca
 Mūrdhny ādhāyatmanasḥ prāpam āsthito yogadhāraṇām
 Om ity ekākṣaraṁ Brahma vyāharan mām anuśmaran
 Ya prayāti tyajan dehātḥ sa yāti paramāṁ gatim
 Ananyaacetāḥ śatataḥ yo mām smarati nityasāḥ
 Tasyāham sulabhah Pārtha nityayuktasya yogināḥ
 Mām upetya punarjanma duḥkhalāyaṁ aśāśvataḥ
 Nāpnuvanti mahātmānaḥ saṁśiddhim paramāṁgatāḥ
 Ābrahmabhuvanāl lokāḥ punarvartino' rjuna.
 Mām upetya tu Kaunteya punarjanma na vidyate
 Sahasrayuga paryantam aharye brahmaṇo viduḥ
 Rātrīm yugasahasrāntāṁ te' horātravido janāḥ
 Avyaktād vyaktayaḥ sarvāḥ prabhavanti aharāgame
 Rātryāgame praliyante tatraivāvyakta-saṁjñake
 Bhūtagrāmāḥ sa evāyati bhūtvā bhūtvā praliyate
 Rātryāgame' vaśaḥ Pārtha prabhavaty aharāgame
 Puras tasmāt tu bhāvo' nyo' vyakto vyaktāt sanātanaḥ
 Yāḥ sa -sarveṣu bhūteṣu nāśyatsu na vinasyati.

(a. m. Siva) vagyok én a rudrák között. A *jaksák* és a *raksászok*-nál én vagyok Kubera (a gazdagság istene). A vászúk sorában én vagyok a tűzisten. A hegyek között én vagyok Meru hegye. A házi papok körében, tudd meg, *Pritha-fi*, hogy én vagyok Brihaszpáti. Én vagyok a harczosok *Szkandája* (a háború istene, az ind Mars).

A vizek között én vagyok a tenger. A nagy risik (bölcsék) között én vagyok *Bhrigu*. A szavak közt én vagyok a szent Om szótag. Az áldozatok közt én vagyok az imaáldozat. A hegy-ségek között a Himalája.

Minden fák közt én vagyok a fügefafa (a szent fügefát érti). Az isteni bölcsék körében *Nārada*. A *gandharvák* közt én vagyok *Csitrarátha*. A szentek közt Kapila, a látnok.

A lovak közt, tudd meg, hogy én vagyok Ucsesaisbravásza (a lovak királya, mely a halhatatlanság italának teremtése alkalmával származott az oceánból).

A nagy elefántok között én vagyok az *Airaváta* elefánt (Indra isten elefántja). A fegyverek között én vagyok a mennykő. A tehenek között a mindent adó csodatehen. Én vagyok az életet adó szerelem. A kigyók közt én vagyok Vászuki (a kigyó-király).

A nágák (fél kigyó, fél emberszerű csodás lények) között én vagyok *Ananta*, a vízlényeknél *Varuna*. Az ősök, a manések közt én vagyok *Arjama* és *Jama* (az alvilág királya) vagyok a hatalmasok sorában, *Prahláda* a démonok közt. A számlálók számára én vagyok az idő. Az állatok közt én vagyok az állatok királya. A madaraknál *Vainateja* (Garuda a szent madár, Visnu isten paripája). A tisztítók közt én vagyok a szél. A fegyverviselők közt én vagyok Ráma, Makara, a delfin, vagyok én a balak és *Đahnu* leánya, a szent Ganges folyam a folyók között. Én vagyok, O Ardsuna, a teremtések eleje, közepe és vége. A tudományok közt én vagyok a legfőbb lényről szóló tan- és a vitatkozók vitatkozása. A betűk között én vagyok az *a* betű, az összetételek (a compositumokat érti, a milyen sok van a szanszkrit nyelvben) közt én vagyok a *dvandva*: a párosító összetétel.

Én vagyok az örökké való idő és a mindenhová tekintő teremtmény. A mindent elragadó halál vagyok én és minden leendő dolgok eredete.

A nők (t. i. a női istenségek, szellemek) között én vagyok a hírnév, beszéd, emlékezet, bölcsesség, szerencse, megbocsátás, bátorság. Hasonlóképen a Szamán-hymnuszok között én vagyok a *Brihatszaman*. A hónapok között a *Márgasírša* (az első hónap), az évszakok között meg a tavasz. A csalásra használt dolgok között én vagyok a játék-koczká. Én vagyok a fényesek fénye...

Vászdudéva vagyok én a Vrśni ivadékok között (Vrśni egyik őse Krisnának), a pandu fiaknál meg Ardsuna. Vjasza vagyok én az aszkéták között, a mesterek között meg Usana mester. Én vagyok a bot azoknál, kik büntetnek, az eszélyesség azoknál, kik győzelemre áhítoznak. A titoktartásban én vagyok a hallgatás és a megismerőknek a megismerés. Minden lénynek én vagyok a magva, őh *Ardsuna*. Nincsen olyan sem mozgó, sem nem mozgó dolog, mely nélkülüm létezhetne. Nincsen se vége, se hossza az én isteni emanatioómnak. Csak részben közöltem én te veled az én megnyilatkozásaimnak terjedelmét. A mi jeles, hatalmas, dicső dolog csak van, az mind, értsd meg jól, az én energiám egyes részeiből ered.

De minek ezt neked részletesen tudnod, őh Ardsuna, lenyemnek csak egy részével tartom én fenn ezt az egész világot.)*

*) Hanta te kathayisyāmi divyā hy ātmavibhūṭayaḥ
Prādhānyataḥ Kurusreṣṭha nāsty anto vistaraṣya me.
Ahaṁ ātmā Guṇākeśa sarvabhūṭasāyasthitaḥ
Ahaṁ ādīś ca madhyaṁ ca bhūtānāṁ anta ova ca
Ādityanāṁ ahaṁ Viṣṇuḥ jyotiṣāṁ ravir aśūmān
Marīciḥ Marutāṁ asmi naksatrāpāṁ ahaṁ śaśi
Vedānāṁ sāmavedo' smi devānāṁ asmi Vāsavaḥ
Indriyānāṁ manaś cāsmi bhūtānāṁ asmi cetanā.
Rudrānāṁ Saṅkaraś cāsmi viṭṭeśo yakṣarakṣasāṁ
Vasūnāṁ pāvakaś cāsmi Meruḥ śikhariṇāṁ ahaṁ
Purodhasāṁ ca mukhyaśi mām viddhi Pārtha Vṛhaspatīḥ
Senānīnāṁ ahaṁ Skandaḥ saraśāṁ asmi sāgaraḥ
Maharṣīnāṁ Bhṛguḥ ahaṁ girāś asmi ekam akṣaram.
Yajñānāṁ japaṇyajño' smi sthāvarānāṁ Himālaya
Āsvattha sarvavṛkṣāṇāṁ devarṣīnāṁ ca Nāradaḥ
Gandharvāṇāṁ Citrarathāḥ siddhānāṁ Kapilo munīḥ
Uccaiśravasaṁ aśvānāṁ viddhi mām amṛt odbhavaṁ
Airāvataṁ gaṇendrānāṁ narāṇāṁ ca narādhipāṁ
Āyudhānāṁ ahaṁ vajra dhenūnāṁ asmi kāmadhuk.
Prājanaś cāsmi kandarpaḥ sarpaṇāṁ asmi Vāsukiḥ

A kilencededik énekben, mint a legfőbb és egyedüli istent mutatja be magát Krisna. Áldozzon bár valaki más isteneknek, azért csak ő töle nyeri az üdvözülést, a vallásosság és a jótettek jutalmát.

Tagadhatatlanul pantheismus nyilatkozik meg ebben az énekben.

Az istenség így szól: «Ezt a legrejtettebbet fogom én most neked elmondani, a ki szívesen meghallgatod (szó szerint: mivel te nem vagy gúnyolódó):*) a tapasztalattal együtt járó

Anantaś cāsmi nāgānāṁ Varuṇo yādasāṁ ahaṁ
Pitṛāṁ Aryamā cāsmi Yamaḥ sahyamat-āṁ ahaṁ
Prahlaḍaś cāsmi daityānāṁ kālā kalayatāṁ ahaṁ
Mrgāṇāṁ ca mrgendro' haṁ Vainateyaś ca pakṣiṇāṁ
Pavanaḥ pavatāṁ asmi Rāma śaṣṭrabhṛtāṁ ahaṁ
Jhaṣāṇāṁ makaraś cāsmi srotasāṁ asmi Jāhnavi
Sargāṇāṁ ādir antaś ca madhyaṁ caivāhaṁ Arjuna
Adhyātmavidyā vidyānāṁ vādaḥ pravadatāṁ ahaṁ
Akṣarānāṁ akāro' smi dvandvaḥ sāmāsikasya ca
Ahaṁ evākṣayaḥ kūlo dhātāhaṁ viśvatomukhaḥ
Mṛtyuḥ sarvaharaś cāhaṁ udbhavaś ca bhaviṣyatāṁ
kīrtiḥ śrīr vāk ca nāriṇāṁ smṛtiḥ modha dhṛtiḥ kṣamā
Vrihatsāmā tathā sāmānā gāyatrī eohandasāṁ ahaṁ
Māsānāṁ Mārgaśiṛṣo' haṁ pūṇāṁ Kusumākara
Dyūṭāṁ ecalayatāṁ asmi tejaś tejasvināṁ ahaṁ
Jayo' smi vyavasāyo' smi sattvaḥ sattvavatāṁ ahaṁ
Vṛṣṇāṁ Vāsudevo' smi paṇḍavānāṁ Dhanañjayaḥ
Munināṁ apy ahaṁ Vyāsaḥ kavinaṁ Uśanāḥ kavīḥ
Daṇḍo damayatāṁ asmi nṛtiḥ asmi jigīṣāṁ,
Mannāḥ caivāsmi guhyānāṁ jñānaṁ jñānavatāṁ ahaṁ
Yac cāpi sarvabhūtānāṁ vijatī tad ahaṁ Arjuna
Na tad asti vinā yat-śyān mayā bhūtaṁ carācarāṁ
Nānto' sti māmā divyānāṁ vibhūṭināṁ Paraṁtapa.
Eṣa tūddēśateḥ prokto vibhūtiḥ vistaro mayā
Yadyad vibhūtimat sattvaḥ śrīmad ūritam ova vā
Tattad evāvagaccha tvaṁ māmā tejoḥ śasambhavaṁ
Atha vā bahunaitena kiṁ jñānena tavārjuna
Viṣṭabhyaḥam idaṁ kṛtsnam ekāśeṇa athito jagat.

Bhagavadgītā, X. 19–42.

*) A legtöbb fordító ezt a helyet szívesen így értelmezi: GREEK: «ἐὰν δὲ καὶν σπῶττερ bist (*The Bhagavadgītā* 109, 1). TELANG: «who are not given to carping» (*Sacred books of the East*, Vol. VIII. 81. l.). GALANOSZ: «ὅτι οὐκ ἔστιν αὐτοῖς τὸ πρὸς τῷ ἑαυτοῦ τῷ πρὸς τῷ ἑαυτοῦ» (*Theope-*

tudást, melyet megismerve, megszabadulsz majd a büntől. Ez az ismeretek királya, a titkok titka a legjobb megtisztító eszköz. Ez szembeszökő, könnyen megérthető, szent törvénnyel nem ellenkező, könnyen gyakorolható és a mulandóságnak alá nem vetett.*

Azok az emberek, óh te ellensegeid gyötrője, kik ebben nem hisznek, engem el nem érve visszatérnek (t. i. a földi életbe), a halál és lélekvándorlás útján.

Láthatatlan alakban áthatom én az egész világot, én bennem van minden lény, de én nem vagyok ő bennök.*

Mégsem én bennem élnek a lények. Nézd az én csodás hatalmammat. A lényeket fenntartva s azokat létrehozva, nem élek én magam bennök. Mert úgy vannak én bennem az összes élő lények, értsd meg jól, mint a térben a mindenhová eljutó levegő. A világ-kor végén (t. i. a Kalpa betelesekor), óh Kuntí sarja, minden lény az én természetembe megy bele. De ismét újra megteremttem én őket az újvilág-kor (Kalpa) kezdetén.

sion Melos 64. l.). DEUSSEN szabadon mint mi: „der du mich willig anhörst.“ (*Vier philosophische Texte d. Mahābhārata* 69. l.).

*) E helyet DEUSSEN, SCHLEGEL és THOMSON másképp értelmezik. DEUSSEN: „Von mir in der Gestalt des Unentfalteten ist diese ganze Welt ausgebreitet worden. Alle Wesen werden von mir, nicht aber werde ich von ihnen befasst.“ *Vier philosophische Texte des Mahābhārata*. (Lipese, 1906.) 69. l.

SCHLEGEL: Expansus est universus hic mundus a me, forme visibilis experte. Mihi insunt omnia animantia, at ego illis non immoror. *Bhagavad-gita*. (Bonn, 1846.) II. kiad. 72–3. l.

C. THOMSON: All this universe has been created by me, embodied as the undeveloped principle. All things exist in me. I do not dwell within them and yet things do not exist in me. *The Bhagavad-Gītā* (Hertford, 1855.) 62. l.

Mi itt GARBE, TRIMBAK TELANG és a régiebbek közül GALANOSZ-szal egyezően fordítjuk a szöveget. GARBE: Von mir wird diese ganze Welt durchdrungen in unsichtbarer Form; in mir weilen alle Dinge, aber ich weile nicht in ihnen. *Die Bhagavadgītā*. (Lipese, 1905.) 109. l.

KASINÁTH TRIMBAK TELANG: This whole universe is pervaded by me in an unperceived form. All entities live in me, but I do not live in them. *Bhagavadgītā*. (Oxford, 1898.) II. kiad. 82. l. — GALANOSZ D. Thespision, MELOS. (Athén, 1848.) 64. l. Τὸ πᾶν ἐν μοίᾳ συνίσταται, τὸ ἀκταλῆπτον τῆς οὐσίας, καὶ πάντα τὰ ὄντα ἐν μοίᾳ εἰσι καὶ ἐκ μοίᾳ ἐν τοῦτοις.

Saját természetemnek megfelelőleg újra meg újra létrehozom én a lényeknek az egész tömegét akaratuk nélkül, a természet ereje által (itt a *prakṛti* mindenütt őanyag jelentésében is szerepel).

De ezek a tettek nem kötnek le engem, óh zsákmányoló (t. i. Ardsuna), közönyösen veszem én őket és nem csüggök én ezeken a ténykedéseken (mivelhogy nincs nekem semmi személyes érdekem ezekben).

Az én felügyeletem alatt hozza létre az őanyag a mozgó és a nem mozgó dolgokat. Ennek okáért végzi körforgását a világ. Félreismernek, megvetnek engem, mert emberi alakot öltöttem magamra, a balgák nem ismerve fel bennem a legfőbb lényt, a létezők hatalmas urát.*

A véda-ismerők, kik csak a mennyországra vágynak, nem nyerik el az örök üdvösséget. „A három véda ismerői, kik a szent Szoma-italt iszzák és megtisztulnak a büntől, áldozatokkal

*)

SRĪBHAGAVĀN UVĀCA.

Idam tu te guhyatamam pravakṣyāmy anasīyave
Jñānam vijñānasahitam yaj-jñātvā mokṣyase' śubhāt
Rājavidyā rājaguhyam pavitram idam uttamaṁ
Pratyakṣavagamaṁ dharmyaṁ suukham kartum avyayaṁ
Āśāddadhānāḥ pūrṣā dharmasyasya Parāśtapa
Aprāpya mām nivartante mṛtyusaṁsāra-vartmani
Mayā tatam idam sarvaṁ jagat avyaktamūrtinā
Matsthāni sarvabhūtāni na cāham teṣu avas-thitah
Na ca matsthāni bhūtāni paśya me yogaṁ aiśvaraḥ
Bhūtābhūt na ca bhūtastho māmātmā bhūta-bhāvanah
Yathākāśasthito nityam vāyuh sarvatrago mahān
Tathā sarvāṇi bhūtāni matsthānity upadhāraya
Sarvabhūtāni Kūnteya prakṛtim yaṁtī māmikāṁ
Kalpakṣaye punas tāni kalpādau viśrjāmy ahaṁ
Prakṛtim svām avaśtabhya viśrjāmi punaḥ punaḥ
Bhūtagrāmaṁ imaṁ kṛtsnam avasiṁ prakṛter vaśāt
Na ca mām tāni karmāṇi nibadhranti Dhanañjaya
Udāsinavad āsinam asaktam teṣu karmasu
Mayādhyakṣena prakṛtiḥ śhṇyto śacārācaram
Hetunānena Kūnteya jagat viparivartate
Avajānanti mām mūḍhā mānuṣīm tanum āśritam
Parāṁ bhāvam ajānanto mama bhūta-maheśvaraḥ.

Bhagavadgītā. IX. 1–11.

tisztelnek engem és tőlem a mennybejutást kérik.» Azok, miután elérték az istenek urának szent világát és ott élvezték a túlvilági gyönyöröket, szerzett érdemök elfogyván, újra visszatérnek a balandók világába. Így részesülnek a mennybemenetelben és az onnét visszatérésben azok, kik valamire vágyakozva teljesítik a három véda szent törvényét.

Biztos sikert hozok én azoknak, kik folyton csak én velem foglalkoznak, egyedül engem imádnak, tisztelnek.¹⁾

Minden áldozat az övé, még a más isteneknek hozott is. «Mert én vagyok minden áldozat élvezője és ura, de azok (t. i., a kik más isteneknek áldoznak), nem ismernek igazán engem s azért hullanak le az égből (azaz térnek vissza a földre a lélek-vándorlással).»

Az istenekhez mennek, kik az isteneket imádják, az ősekhöz az őseket tisztelők, a gonosz lényekhez mennek azok, a kik nekik áldoznak és én hozzám az én imádóim.²⁾

Minden lénnyel szemben egyforma az istenség, nincs neki se ellensége, se barátja. «Egyforma vagyok én minden lénnyel szemben. Nincs nekem sem ellenségem, sem barátom. De a kik szeretnek engem, azok én bennem vannak és én ő bennök.»³⁾

¹⁾ Yajñair iṣṭvā svargatim prārthayanto
Te puṇyam āśāya surendralokam
Aśnanti divyān divi devabhogaṁ
Te taṁ bhuktvā svargalokaṁ viśālāṁ
Kṣīṇe puṇye mātṛyalokaṁ viśanti
Evam trayīdharīm anuprapannā
Gatāgataṁ kāmakāma labhante.
Ananyās cintayanto māṁ ye janāḥ paryupāsate
Teṣāṁ nityābhīyuktānāṁ yogakṣemam vāhāmy ahaṁ.

Bhagavadgītā, IX. 17—22.

²⁾ Ahaṁ hi sarvayajñānāṁ bhoktā ca prabhur eva ca
Na tu māṁ abhijānanti tattvenatas cyavanti te
Yānti devavratā devān pītṛn yānti pītṛvratāḥ
Bhūtāni yānti bhūtejyā yānti madyajino' pi mām.

Bhagavadgītā, IX. 14—15.

³⁾ Samo' haṁ sarvabhūteṣu na me dveṣyo' sti na priyaḥ
Ye bhajanti tu māṁ bhaktvā mayi te teṣu cāpy ahaṁ.

Bhagavadgītā, IX. 29.

A kaszt sem akadály az üdvözülés útján. Tartozzék valaki bármely kaszthoz, azért elérheti czélját. «Még azok is, oh Prithá fia, kik alacsony származásúak (szósz szerint rossz méhből születettek), milyenek nők, vaisják és súdrák, ha nálam keresnek menedéket, elérik a legfőbb czélt.»

Mennyivel inkább áll ez a nemes brahmánok és királyi risikről.*)

A XI-ik énekben az ind phantasia, mely szereti a szeretlent, a borzasztót, képet képre halmozva festi az istenség minden magába foglaló alakját. *Ardsuna* szeretné látni igazi isteni alakjában Krisnát (*draṣṭum icchāmi te rūpāṁ aiśvaram puruṣottama*).

Krisna isteni csodálatos szemet ad a hősnek, «mert saját szemeddel soha sem leszel te képes meglátni engem». Így szólván (t. i. *Krisna*), oh fejedelem *Hari*, a joga hatalmas ura megmutatta *Pritha* fiának az ő fenséges isteni alakját. Sok szemű, sok szájú, nem egy csodás testi tulajdonnal bíró mennyei fegyverekkel, ékességekkel diszes alakját.

Mennyei koszorúkat és öltönyöket viselő, isteni kenőcsökkel, illatszerekkel bekenet, minden csodával teljes, végtelen, mindenfelé tekintő arczokkal bíró isteni alakját.

Ha ezer napnak fénye egyszerre ragyogna az égen, az a fény lenne csak hasonló annak a fenséges szellemnek ragyogásához. Együtt látta akkor a *Pandufi* az egész, részekre oszló világot az istenek urának (szósz szerint az istenek istenének) testében. Elámulva égnek álló hajjal, fejét lehajtva az istenség előtt *Ardsuna*, összetett kézzel így szólott akkor: A te testedben látom én az összes isteneket, valamint a különféle lények tömegét. A lótusz trónon ülő *Brahman* istent, az összes bölceket és a mennyei kigyókat.

Szemléllek én téged, a nem egy karral, testtel, arccal, szemmel bírót, a minden oldalon végtelent. Nem látom, oh te minden formájú világ ura, se véged, se közeped, se kezdeted.

*) Māṁ hi Pārtha vyapāsṛitya te pī syuḥ pāpayonayāḥ
Striyo vaiśyās tathā súdrās te' pi yānti parām gatim
Kiṁ punar brāhmaṇāḥ puṇyā bhaktā rājarsayās tathā.

Bhagavadgītā, IX. 32—3.

Látlak én téged, a nehezen megláthatót koronával fejedem, buzogánynyal és discussal felfegyverkezve, az izzó naphoz, tűzhöz hasonlóan, köröskörül határtalan fényt árasztót. Te vagy a nem mulandó, a legfőbb megismerni való, te vagy ennek a mindenségnek legfőbb fenntartója. Te vagy a mindig érvényes törvény örökké élő öre. Halhatatlan Purusának (világsszellemnek) tudlak én tégedet. Látlak én téged, végtelen karút, hold-, napszeműt, lángoló szájút, a kinek se eleje, se közepe, se vége, a mint a saját fényeddel hevited a mindenséget.*)

A következő leírás az ind bálványok éppen nem fenséges alakjára emlékeztet, az a hely tudniillik, hol ugyanebben az énekben *Krisna*, illetőleg *Visnu* feltátozt szájába mennek az egymással szemben álló seregek bajnokai.

«Látva a te (t. i. *Krisna*) világot megsemmisítő, tűzhöz hasonló szájakadat és fogsoraidat, nem talállok én oltalmat, és szinte forog velem a világ (szószertint: nem különböztetem meg a világtájakat). Légy kegyelmes te, az istenek ura, te, ki a világot betöltöd.»

És a *Dhritarásra* fia, tömegestül a fejedelmekkel együtt, *Bhisma Drona* s az a *Szúta* fia s a mi főbajnokaink rohannak a te fogsoraid miatt félelmetes torkaidba. Némelyikök szétzúzott fejfel csügg már fogaid között.

Mint a folyók vizei az óceán felé, úgy sietnek ezek az emberi világnak hősei a te lángoló szájakaidba.

Miként a lépkék vesztökre a lobogó tűzbe repülnek, úgy futnak nagy gyorsasággal megsemmisülni a te torkaidba a népek (v. világok). Lenyelve a népeket, nyaldosod te öket lángoló

*) *Evam uktvā tato rājan mahājogeśvaro Hariḥ*
Darśayāmāsa Pārthāya paramam rūpanaisvaram
Anekavaktranayanam anekadbbhutadarsanam
Anekadivyaabharapām divyānekodyatāyudham
Dīvyamālyāmaradharam divyagandhānulepanam
Sarvāścaryamayam devam anantam viśvato-mukham
Divi sūryasahasrasya bhaved yugapad utthitā
Yadi bhāḥ sadṛśi sā syād bhāsaḥ tasya mahātmanah
Tataḥ sa viśmayāviṣṭo hr̥staroma Dhananjayah, stb.

szájaidban. A te szörnyű fényességed heviti, óh *Visnu*, betöltve ragyogásával az egész mindenséget.*)

Az isten képe tehát a *Gītā*-ban, mint láthattuk, a fenkölt és a bizarr vegyülete. A hindu szellemmel ismerős olvasó nem ütköztetik meg rajta.

Ez a gondolkodásmód vele jár az ind ember sajátos természetével. Gazdag képzelete gyönyörű képeket fest lelki szemei elé, de szertelenségbe csapva át, torzrajzokat is alkot.

A másik hatalmas tényező, mely az eredeti Szánkhja filozóphiában isten szerepét bitorolta, az ősananyag. A *prakṛiti* (ősanyag) örök forrása minden változandó dolognak, szülő anyja, eredete minden létezőnek. Ezért hívják igen találó kifejezéssel az indek *prasavātmikának*, nemzőnek, termőmaggal bírónak.

Tőle függ a lét és a nemlét (materialis értelemben). Ő okozza a lények világra jöttét és kimulását. «Mint a hogy egy lángból ezer új láng ered, úgy szül folyton új meg új lényeket, a nélkül, hogy valaha kimerülhetne az ősananyag.»*)

Isten kormányozza a világot, de az ősananyag végzi a munkát. Az ősananyagból fejlődött ki a világ és abba merül vissza. Ez az evolutio theoriája a Szánkhja-tanból van véve. Egyáltalán lehet

*) *Dr̥ṣṭvā hi tvām pravayathitāntarātmā*
Dhṛtīm na vindāmi śamanā ca Viṣṇo
Danṣṭṛakārālāni ca te mukhāni
Dr̥ṣṭvaiva kālānala saṁnibhāni
Dīṣo na jāne na labhe ca śarma
Prasīda deveṣo jagannivāsa
Ami ca tvīm Dhṛtarasṭasya putrah
Sarve sahaivāvani pālasmāghaiḥ
Bhīṣmo Droṇa sūtaputras tathāsau
Sāhasmādiyair api yodhamukhyaiḥ
Vaktrāpi te tvaramāṇā viśanti
Danṣṭṛakārālāni bhayānakāni
Kecid vilagnā daśanāntareṣu
Sandṛśyante cūṛṇitair uttamaghaiḥ
Yathā nadinām bahavo' mḥavegāḥ
Samudraḥ evābhimukhā dravanti, stb.

**) *Dīpād anye yathā dīpāḥ pravart ante sahasra śah*
Prakṛti sūyate tadvad anantyaṁ nā' paciyate.
Mahābhārata. XII. 206, 25.

mondani, hogy a mi az ősananyag elméletére vonatkozik, azt a Szánkhja szolgáltatja a bhágavata vallásnak. Erre nézve a *Gítá* tanai a Szánkhja tanaival azonosak. Ugyanazon szerep jut a három *gunának*. A szellemet békóba veri befolyásuk, mely veres fonálként húzódik át az egész életen. Igen szemlélhető módon írja ezt le a XVII. és XVIII-ik ének.

«Háromféle hitük van az embereknek. Mind a három az egyéni természet kifolyása. *Szattva*, *radzsasz* és *tamasz*-féle ez a három hit.¹⁾ Mindenkinnek természetének megfelelő a hite. Olyan az ember, a milyen a vallása.»

A *szattva* hitűek az isteneknek áldoznak. A *radzsasz* hitűek meg a jaksák és ráksászokat imádják. A *tamasz* hitűek pedig a meghaltak lelkeinek és a démonok, kísértetek tömegének mutatnak be áldozatot.²⁾

Legfontosabb a *Gítá* tanaira nézve az alap, melyen a Szánkhja anyag theoriája nyugszik. Az anyagot nem teremtette isten, mert az örök időktől fogva létezett. De az anyag folytonos változásoknak van alávetve. Minden, a mi általa létre jő, mulandó.

Öröm, bánat, mely belőle fakad, elvész; semmi, jön, megy borúra derű nem érdemli, hogy az ember ügyet vessen reá. A szüntelen változó anyaggal szemben éles ellentétként ott áll a világlélek. Mint a párszi mythológiában a jó és a rossz dualismusa, úgy itt az ősananyag és világlélek dualismusa áll fenn. Elpusztíthatatlan mind a kettő és örökkévaló. Nincsen kezdetök és nincsen végök. Ebben hasonlók, mert a mi létezik, az létezett mindig és létezni fog örökké. «Nem létezőnek nem adatik létezés, a létező számára nincsen kimulás.»³⁾

Azzal ne engedjük magunkat megtévesztetni, hogy a világléleket a *gunákkal* hozzák kapcsolatba, így például képletesen

¹⁾ Trividhā bhavati śraddhā dehinām sū svabhāvajā
Sāttvikī rājasī caiva tāmasī ceti tāh śrīpū
Śraddhāmāyo' yam puruṣo yo śraddhah sa eva saḥ.

Bhagavadgītā. XVII. 2—3.

²⁾ A három *gunának* megfelelőleg.

³⁾ Nāsato vidyate bhāvo nābhavo vidyate sataḥ
Ubhayaḥ api dr̥ṣṭo' ntaḥ tv anyas tatra darsibhiḥ.

Bhagavadgītā. II. 16.

értendő GARBE szerint,¹⁾ mikor a XIII-ik ének 21-ben a *gunák* befolyásának van tulajdonítva az újra születések láncolata (*kāraṇaṁ guṇasaṅgo'sya sadāsadyonijanasu*).

A világlélek teljesen tétlenül lakik a testben, s a cselekvésbe semmikeppen be nem folyik. Az anyag semmi hatással sincs reá. A *Bhagavadgītā* II-ik énekében remek sorokban van ez a tan kifejtve. A ki tudja, hogy az igazi *én* a lélek és tudja, hogy a test ruha csupán, melyet újjal cserélend fel, ledobva az előbbi testet, mint az elnyűtt rongyot, a ki tudja, hogy a lélek sérthetetlen, örökkévaló, az nem fog sajnálkozni oly dolgok felett, melyek egyedül a mulandó testet illetik.²⁾

A *Gítá* szerint a lélek nem volt örök időktől fogva különálló, az isteni lényegből kivált rész az. Világosan, félremagyarázhatatlanul kitetszik ez a XV-ik ének 7. és a XVII-ik ének 6. soraiból. «Az én részem az élők világában az örök lélek» (*mamaiva aṁśo jivāloke jivabhūtaḥ saūtānaḥ*).

Az anyaggal való összeköttetés nem hagy nyomot rajta. A lélek változatlan marad. Ez által jött létre az élet és támadt fel az öntudat. A lélek a mozgató erő, azért nevezik *jiva* (a. m. élő)-nek. A lélek az, a mely mindent mozgat és éleszt (*sa cecayate jivayate ca sarvaṁ*).

Hasonlítják az époszban s a *Gitában* a tűzhöz, mely áthatja a testeket. A lélek egyik neve *ksetrajña* (a. m. földismerő).³⁾ A föld itt a testet jelképezi. A mag a jó és a rossz,

¹⁾ *Die Bhagavadgītā*. 48. l.

²⁾ Ya enam vetti hantāraṇaṁ yaś cainaṁ manyate hataṁ
Ubhāu tau na vijānīto nāyaḥ hanti na hanyate
Na jāyate mryate vā kadācin
Nāyaḥ bhutvā bhavitā vā na bhūyaḥ
Ajo nityam śāśvato' yam purāṇo
Na hanyate hanyamāne śarīre

Vāsānī jīrṇāni yathā vihāya
Navāni gr̥hyāti naro' parāṇi
Tathā śarīraṇi vihāya jīrṇāny
Anyāni saṁyāti navāni dehi.

II. 22.

³⁾ Azt hiszem, hogy itt «szdtőctő»-ről van szó: a magvető metaforája Krisztusnál.

melyet abba belevetnek, mivel a lélek ezeket ismeri, azért mondják földismerőnek. «Ezt a testet, óh Kuntí sarja, földnek hívják. A ki ezt ismeri, azt földismerőnek nevezik a hozzáértők (XIII. 12).

Igen gyakran előjön a *Gítában* a lélek *dehí, śarirín* = «testet fenntartó» elnevezés alatt (pl. *dehí nityam abadhayo' gam dehe sarvasya Bhārata Gítá* II. 30).

Az embernek az a feladata, hogy a lelke kiinduló pontjához, istenhez térjen meg. Az üdvözülésnek a *bhāgavata* vallás két módját ismeri. Az egyik a régibb keletű, a világtól elvonult elmélkedésnek szentelt élet. Ez a *Bhagavadgítá* szerint másod-sorba jő.

Az első a legezelravezetőbb útja az üdvözülésnek: a teljesen önzetlen, minden vágytól, kívánságtól ment kötelességteljesítés.

Minden személyes érzelmet levetkezve, egyedül kötelességnek élni, ez a *Gítá* legmagasabb erkölcsi ideálja. Az előbbi tannak azért nagy szerepe van az «Isteni Ének»-ben. Sokkal mélyebben vert az gyökeret, hogysem azt mellőzni lehetséges lett volna.

Fenn kellett tehát tartani, s a helyes cselekvés tanát párhuzamosan hirdeti a *bhāgavata* vallás a semmítetésre kárhóztató, mindenről lemondó, egyedül az isteni igazság megismerésének szánt aszkéta-tanokkal.

Ez a két ellentétes elv nem egy következtetlenséget vont maga után, melyet könnyen el lehetett volna kerülni, ha az utóbbi életfelfogást teljesen kiküszöbölik belőle. Így a kettő közti ürt azzal igyekezik áthidalni a *Gítá*, hogy a kötelességszerű, teljesen önzetlen cselekvést, mely a személyes érdeket teljesen figyelmen kívül hagyja, egyenértékűnek jelenti ki a passiv elmélkedéssel. Mert az ilyen cselekvésnek nincs káros hatása, következményeitől nincs mit tartani s ekképpen a földi lét nyomorúságaitól épűgy megvált, mint az előbbi.

A *Gítában* tehát az üdvözülésnek mindkét módja el van fogadva. De ez alatt nem azt értjük, hogy a kettő egyformán érvényesül egymás mellett. A megváltás quietisticus módját több helyt teljesen a tiszta Szánkhja systema értelmében magyarázza a költemény a megismerés útján a lélek és az anyag megkülömböztetésében. Így a XIII. 23-ban ennek fejében megígéri az

újraszületésektől és a lélekvándorlástól való szabadulást, tekintet nélkül más érdemekre. *)

Azonban a *Gítá* az üdvözítő megismerésnek nem egyedül a szellem és anyag megkülömböztetését veszi, hanem ezt csupán az isteni megismerés előfeltételének tekinti.

A megváltás másik módja, az önzetlenül, érdek nélküli cselekvés, minduntalan előtérbe kerül.

A kötelesség hűséges teljesítése nem elegendő. A hívőnek ki kell zárnia szívéből a reménynek, érdeknek legparányibb részecskéjét is. Hasznót nem szabad várni valamiből, örömet, bánatot, gyönyört vagy fájdalmat egykedvűen kell vennie. Bukást, sikert egyformán fogadni. Mint pusztán az anyag muló megnyilatkozásait. Az, ki az istenre bízva munkája jutalmát, nincs alávetve a megtorlás törvényének.

A *Bhagavadgítá*nak mint költeménynek megbíralásában két szélsőség között mozognak az újabb- és régibbkori indologusok. Azelőtt alig akarták szépséghibáit észrevenni, most fogyatékoságai ötlének először a szemükbe. A mértéken túl becsülésre a lekicsinylés korszaka következett.

HUMBOLDT elragadtatás sugalta mondása, hogy boldognak érezte magát, hogy ezt a költeményt még olvashatta, általánosan ismeretes.

Később mind inkább észrevenni kezdtek az ind irodalommal foglalkozók a költemény hibáit. Szorosan vett értelemben a *Gítá* nem mondható tökéletes műremeknek. Sok benne a tudákos pedánság. De szerintünk bármint ítéljenek felőle némelyek, az «Isteni Ének» isteni marad azok szemében, a kik az ind szellem sajátosságait ismerik. Gondolatgazdagság, mélységes bölcsesség nagy hatást tesz ugyan a gondolkodó elmére, de nem ez az, a mi úgy európai, mint indiai esodálóit magával ragadja. Az a költemény lélekemelő, fenséges hangja, valódi költői tartalma, magasan szárnyaló eszmemenete, a hasonlatok bámulatos gazdagsága, a nyelvezet hatalmas szépsége és szavainak megrázó ereje.

Ez hatott a multban az érzelmes kedélyre és hatni fog mindaddig, míg költői szépségek iránt fogékony olvasóra találhat.

*) Ya evaṁ vetti puruṣaṁ prakṛtiṁ ca guṇaḥ saha

Sarvathā vartamāno' pi na sa bhūyo' bhijāyate.

Bhagavadgītā, XIII. 23.